

Gaia-szemlélet a történetírásban

Az ember és lova

Az a kultúra, amely mára a Földön kialakult, nem egyedül az ember, hanem az élővilág egészének eredménye. Kétségtelen: az ember megszervezte az együttélést az állat-, növény- és embervilág között, e kölcsönviszonyt ő (mi) határozta meg. Ő volt az, aki az emlősök közül – 8 vagy 2 millió éves történelme során – fokozatosan kiemelkedve, élni tudott a tőle független földi (az éghajlati, a földfelszíni, a növény- és állategyüttesi) változások lehetőségeivel. És ő volt, aki kifejlesztette azon képességét, hogy ne csak alkalmazkodjék Gaia (vagyis a földi életegyüttes) változásaihoz, de a maga életigényeihez igazítsa-változtassa a növény- és állatvilágot, hasznosítsa a Föld ásványait és energiaforrásait. Fejlődéstörténete olyannyira sikeres volt, hogy 12 ezer év alatt átlagéletkora 20-25 évről a fejlett civilizációkban 70 évre emelkedett, lélekszáma pedig a feltételezett néhány százezerről ma 6 milliárdra nőtt.

EMBERHEZ IGAZÍTOTT TERMÉSZET. A sikersorozat eredményeként az ember a földi élővilág, majd szinte a világűr egésze urának tekintette magát: elhagyta élőhelyét, a Föld bolygót (1961), elemeire bontotta az anyagot, mesterséges energiát szabadított fel (atom), majd a Földön természetes formában nem előforduló mesterséges anyagot teremtett. Földi élőlénytársait évezredek óta szelektálta, válogatta, a maga életigényéhez igazítva tenyésztette, háziasította azokat: először a farkasból (Kr. e. 100–50 ezer) nevelt háziállatot, a kutyát (amely eltakarította a szerves hulladékait, melegítette a lehűlő év- és napszakokban testét, őrizte biztonságát), majd háziasította a juhok, a marhát (Kr. e. 10 ezer), a biztos állati fehérjeforrást, végül a lovat (Kr. e. 4000). Utóbbi azután lehetővé tette számára a Földgolyó elfoglalását (vontatás, lovaglás), később állandó energiaforrást biztosított mozgó gépeihez (amelyekbe a 19–20. században azután beépítette csodálatos eszmeszüleményét, a „motort”). „Háziasította”, kiválogatta a növénykörnyezet hasznosítható fajtáit is: először a gabonaféléket (Kr. e. 10 ezer). Mind az állat-, mind a növényvilágból kezdetben csak kiemelte, szelektálta, szaporította a hasznosíthatókat, amellyel fokozatosan meghatározta, mely nem emberi élőlények uralják el Gaia testét. Azután keresztezte, átalakította azok tulajdonságait, és így mesterséges állat- és növényfajokkal vette magát körül. Laboratóriumaiban feltárta az élővilág örökítő elemeit (DNS, 1953), létrehozta a klónozott élőlényt (Dolly, 1997), majd megalkotta az ember genetikai térképét (HGP, 2000).

A VESZÉLYEK FELISMERÉSE. S csak az ember sikersorozatának e pontján tudatosult – igaz, csak kevesek – gondolkodásában: a földi élővilág 3,5 milliárdos történelmében (feltehetően) először adott a lehetőség, hogy az egyik élőlény (ő, az embernek nevezett emlős) elpusztítsa akár a Gaia-Földanya egész élővilágát, vagy – ha akarja – teljesen átalakítsa az évmilliárdos fejlődés során alakult élővilág-együttest, beleértve önmagát is. És csak e sikersorozat utolsó szakaszában (az 1960-as évektől) kezdtek kutatók-írók nyugtalanítani embertársaikat: a Föld életegyüttese – a növényi, állati, emberi környezet, a víz, a légkör, a talajfelszín – rendszert alkotnak, öntörvényűen fejlődnek, és e fejlődés során újabb és újabb egyensúlyi helyzetek állnak elő... S hogy ezek megbontása a rendszer egészének

folytatás a 66. oldalon

TARTALOM

EMBER ÉS TERMÉSZET

- **Glatz Ferenc:** Gaia-szemlélet a történetírásban 2
- **Hecker Walter:** A ló háziasítása, tenyésztése 3
- **Fodor István:** Lovak az eurázsiai pusztákon 6
- **Bartosiewicz László:** Lovak a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt 10
- **Paládi-Kovács Attila:** A ló vontatta kocsi 13
- **Németh György:** A görögök lovai 16
- **Fejedelmek lovai (K. I.)** 19
- **Lezsák Gabriella:** A ló a magyar mondavilágban 20
- **Nógrádi Árpád:** Lovak a középkori Magyarországon 24
- **Veszprémy László:** A középkori hadimén 29
- **„Vassal fedett lovak” és gazdáik (T. L.)** 31
- **Kutasi Zsuzsanna:** Az arab ló 33
- **Lovas katonák a török kori Magyarországon (H. K.)** 35
- **A ló Kínában (F. I.)** 37
- **Paládi-Kovács Attila:** A fogatolt ló az újkorban 38
- **Balla Tibor:** A könnyűlovas huszár 40
- **Hecker Walter:** A lovassportok kialakulása 45
- **Csorba László:** Széchenyi, a hippológus 47
- **Lovasok etikettje (O. E.)** 49
- **Soós István:** Az állami lótenyésztés 50
- **Frisnyák Zsuzsa:** A ló a közlekedésben 54
- **Rekvim az elfelejtett bányalóért (SZ. Z.)** 56
- **Csapó Csaba:** A lovas csendőr és kincstári ló 59
- **Az állatorvosi ló (S. I.)** 61
- **Babucs Zoltán:** A ló a második világháborúban 62
- **Varga Zsuzsanna:** Gépesítés és a ló 64

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: **Demeter Zsuzsanna, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Tóth István György, Zsoldos Attila**

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia
Munkatársak: Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin
Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térképek)
Szerkesztőségi titkár: Oprán Emese

Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj 2005-re: 2500 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány.
Szerkesztőség: 1014 Bp., Uri u. 53.
Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457.
Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
A História Alapítvány bankszámlaszáma: 11701004-20125394 OTP
Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt.
1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997;
Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoport.
Vezető: *Kovács Éva*
Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
Nyomás: MESTERPRINT Kft.,
Budapest, Vak Bottyán u. 30-32/B
Felelős vezető: *Losonczy György*

Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. Tel.: 06-1-477-6388; postacím: Bp., 1900). További információ 06-80-444 444; hirlapelofizetes@posta.hu
Külföldre előfizethető: Hess András Kft.
(1026 Budapest, Guyon Richard u. 7.)
Postacím: H-1300 Bp. 3. Pf. 290.
Tel./fax: (36-1) 391-0313, 200-1153
HU ISSN 01392409. Index: 25384

Gaia-szemlélet a történetírásban

folytatás a 2. oldalról

működését változtathatja... A ma már világkonferenciákba szervezett szakmai-politikai és civil mozgalom (Stockholm, 1972, Rio de Janeiro, 1992, Johannesburg, 2002) félti a földi élővilág egyensúlyát. Állítja: az 1850-es évek óta tartó és felgyorsuló felmelegedés a fosszilis energiahordozók (szén, kőolaj, gáz) elégetése nyomán fokozódó széndioxid-kibocsátás és az esőerdők kivágásának (felgyorsul az 1960-as évektől) következménye, tiltakoznak az iparszerűen űzött gémanipuláció ellen stb., stb.

Biológusok, fizikusok és a földtudomány művelői figyelemztetnek: a Földet élővilág-együttesnek (Gaianak) kell fel-fogni, ahol az élettényezők kölcsönhatásban állnak egymással (Lovelock, 1979). A Nemzetközi Biológiai Program (IBP, 1964), majd az Ember és Bioszféra Program (MAB, 1972) az 1970–80-as években felhalmozta az élővilág biológiai kölcsönhatásait feltáró adatsorait. Majd egy rendkívüli elme sorra vette az űrkutatás és csillagászat eredményhalmazait, s Einstein után újrendszerizte az ember ismereteit nemcsak a Földről, hanem a világmindenségben elfoglalt helyéről is (Stephen W. Hawking, 1988).

AZ ÉLŐVILÁG EGYÜTTES TÖRTÉNETE. Itt tartunk... Már nemcsak az emberiség jövőjéről, hanem a földi élővilág jövőjéről is folyik a szó. Új embereszmény formálódik a múlt-ról és jövőről gondolkodók fejében. És a természetkutatók joggal fordulnak a történelem hivatásos kutatóihoz: mit tudnak elmondani ők az ember „természetformáló” múltjáról? Hogyan jutottunk ide? *A politikai-igazgatási rendszerek* mindenhatóságába vetett hit megingott, inkább túlzott hatalmának kritikája erősödik. Megrendült a hit, amely állította, hogy a gazdaság (gazdálkodás, gazdagodás) és műveltség (tömeges iskolázottság) *önműködő rendszereket* alkot majd

az emberi társadalomban és ezzel a földi élet egészében. A „Gaia-szemlélet” (1979), a „föld rendszerszintű kutatása” (2000) kényszerít bennünket a tér és idő emberi fogalmának revíziójára, a 3,5 milliárd éves élővilágban az embertörténelem újraértelmezésére. Kényszerítenek, mondjuk meg őszintén: mai kultúránk egy eddig ismeretlen okú véletlen terméke: azé, hogy Kr. e. 12 ezertől a Földön fokozatosan egy addig nem létezett éghajlat-stabilitás állt elő, amely kedvezett az ember és néhány emlőstársa, egy adott növényegyüttes kifejlődésének. De amely stabilitás időhatárait előre nem látjuk. E szemlélet követeli a történelem kutatójától, hogy az *ember történelmét kísérelje meg együtt láttatni az élővilág (beleértve a Földegész) más tényezőinek történelmével.* Hogy témánk között a politikai adminisztrációk (valóban fontos), a gazdasági műveletek (valóban fontos), az önmagunk gyönyörűségére szolgáló művelődés (valóban fontos) témái után forduljunk nagyobb figyelemmel az ember mint biológiai egység, mint a *földi életegyüttes* részének történelme felé.

A természettudományok legújabb eredményeit kiváló magyar természetkutatók foglalták, foglalják össze az utóbbi negyedszázadban. Az elhunytak közül Balogh János, Marx György, az élők közül Mészáros Ernő, Borhidi Attila, Czelnai Rudolf, Stefanovits Pál, Szathmáry Örs, Láng István, Vajda György, Venetianer Pál, Vida Gábor, Csányi Vilmos szintetizáló írásai olyan tájékozottságot adnak a magyar nyelvű olvasónak, mint a nagy nyelvekbe (angol, német, spanyol, francia stb.) született embertársainknak. Vajon a túl zajos politika, vajon az újra felfedezett gazdagodási lehetőségek, vajon az egyéni életélvezeteket kínáló művelődés tematikái nyomják el az érdeklődést mindnyájunkban a „korkérdések” iránt?...

BIOTÖRTÉNELEM. A História 1987/2. számában írtuk: „A politika- és államtörténet, a társadalomtörténet után a kö-

É számunk szerzői

BABUCS ZOLTÁN muzeológus, tud. főmts. (HIM Központi Irattár); **BALLA TIBOR** PhD, tud. főmts. (HIM); **BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ** az MTA doktora, tszv. egy. docens (ELTE BTK); **CSAPÓ CSABA** a tört. tud. kand., egy. adjunktus (ELTE BTK); **CSORBA LÁSZLÓ** a tört. tud. kand., tud. igazgató (Római Magyar Akadémia); **FODOR ISTVÁN** a tört. tud. kand., c. igazgató (MNM); **FARKAS ILDIKÓ** PhD, tud. mts. (MTA TTI); **FRISNYÁK ZSUZSA** tud. mts. (MTA TTI); **GLATZ FERENC** akadémikus, igazgató (MTA TTI); **HEGYI KLÁRA** az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA TTI); **HECKER WALTER** PhD, tud. főmts. (Kaposvári Egyetem Állattudományi Kar); **KERTÉSZ ISTVÁN** az MTA doktora, egy. tanár (Sемmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kara); **KUTASI ZSUZSANNA** PhD-hallgató (ELTE BTK); **LEZSÁK GABRIELLA** fiatal kutató (MTA TTI); **NÉMETH GYÖRGY** az MTA doktora, egy. tanár (ELTE BTK); **NÓGRÁDY ÁRPÁD** PhD, tud. mts. (MTA TTI); **OPRÁN EMESE** fiatal kutató (MTA TTI); **PALÁDI-KOVÁCS ATTILA** akadémikus, egy. tanár (ELTE BTK); **SOÓS ISTVÁN** a tört. tud. kand., tud. főmts. (MTA TTI); **SZÁSZ ZOLTÁN** a tört. tud. kand., tud. főmts. (MTA TTI); **TÖLL LÁSZLÓ** főmuzeológus (HIM); **VARGA ZSUZSANNA** a tört. tud. kand., egy. adjunktus (ELTE BTK) **VESZPRÉMY LÁSZLÓ** a tört. tud. kand., igazgató (HIM Könyvtára)

Rövidítések: egy.: egyetemi, ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, HIM: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, kand.: kandidátus, MNM: Magyar Nemzeti Múzeum, MTA TTI: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, mts.: munkatárs, tört. tud.: történelemtudomány, tszv.: tanszékvezető, tud.: tudományos

Támogatónk

História

KEDVES OLVASÓNK!

Köszönetünket fejezzük ki mindazoknak, akik személyi jövedelemadójuk 1%-át alapítványunknak ajánlották fel. A befolyt 1 032 649 Ft-ot nyomdaköltségre fordítottuk. Örömmel fogadnánk, ha adója 1%-val lapunkat továbbra is támogatná.
Adószámunk: 19654243-2-41
História Alapítvány

ELŐFIZETŐI FELHÍVÁS

A História évi tíz számának előfizetési díja 2003-ben változatlanul 2500 Ft (számonként 250 Ft) lesz. Előfizetőink 2003. évi áron, kedvezményesen jutnak folyóiratunkhoz. Az újságárusoknál egy szám ára 325 Ft.

Történelem mindenkinek. Legyen előfizetőnk!

vetkező évtizedek történetírásában helyet követel magának a *biotörténelem*.” Az élővilág egységben szemlélését – akkor vizeink, növény- és állatvilágunk együttélésének történeti kutatását – szorgalmaztuk. (S tanítjuk is az egyetemen 1984 óta.) Azóta a világban és nálunk is a „biotörténelem” különböző résztematikái polgárjogot nyertek. (Igaz, hogy ezek a tanulmányok elsősorban a hasznosítás – élelemtermelés, bányászat, ipar – szempontjából vizsgálták a nem emberi természet történelmét.) Most pedig, 2005-ben az őszi történetész világtudományok főtémája az ember és a természet (társadalom- és természettudományok) viszonya...

A LÓ ÉS AZ EMBER. Ismételjük: szerintünk az az életminőség, amelyet ma megélünk, az ember és nem emberi élettársaink *együttes* eredménye. Közülük a ló kiemelt szereppel bír. Tudjuk: a ló évtizedekig csak *táplálékforrás*, majd háziasítása után (Kr. e. 4000) a marha mellett először a *teherhordás-vontatás* fontos eszköze (amit tökéletességre fejleszt a Kr. u. 6. századtól a szügyhám és a vállhám). Tudjuk: a ló a lovaglás terjedése révén, a Kr. e. 11. századtól az emberi *helyváltoztatás* legfontosabb eszköze, a vasút, majd a gépkocsi, illetve a repülőgép 19–20. századi megjelenéséig. Mindenki elfogadja: ló nélkül nem alakulhattak volna ki a Kr. e. I. évezred nagy birodalmai: a perzsa, a macedón, a római. A ló a kereskedelmi–hírvívő–katonai feladatokat szolgálta. *Térszervező eszközfunkcióját* azután az eurázsiai sztyeppének a lakói fejlesztik ki: erre épülnek a Kr. u. I. évezred nomád – a szkíta, a hun, az avar, az alán, a mongol – birodalmai. S a magyarság is e lovas-lótenyésztő életmódnak köszönhetően jutott el Szibériából a Kárpát-medencébe.

Azt már kevésbé vizsgálják: a ló a modern ipari-technikai kultúrák előfutára. Az első géphez az ember energiaforrásként először az *elemeket* (szél, víz) fogta be, azután *önmagát* (kocsiba, hajóba, igába), majd maga helyett a *lovat*. A ló a fejlődő gépkultúra élő energiaforrása. A gőzt, majd a robbanó- és elektromotorokat csak be kellett tenni a gépbe. A ló élettársunk, majd energiaforrásunk volt az elmúlt 6000 esztendőben. Kultúraalakító szerepe komoly kutatási téma.

A ló ma már „mesterséges” állat. Tudjuk: már a Kr. e. 15–10. században nemcsak tenyésztették, hanem szelektálták is. Attól függően, hogy az embernek milyen feladatokhoz volt szüksége energiaforrásra, kitenyésztették a könnyűlovassági, majd a páncélos nehézlovassági harcmódorhoz, illetve a harci szekér, majd a nehéz szekér vontatásához legalkalmasabb fajtákat. Ma tömeges divat a sportlovaglás. De ennek elmúltával azután kisselektáljuk magát a lovat is a földi élővilágból? Mert nem haszonállat többé? Vagy visszaengedjük a még megmaradt vadonba, éljen szabadon a természetben, rezervátumokban, ahogy élnek az elefántok, a nagyragadozók stb., stb.? A farkas (kutya) mellett a ló volt az az élőlény, amelynek örökletes génállományába az ember a legdurvábban beavatkozott. Vajon a genetika segítségével minden élőlény (netán maga az ember) „kitenyésztéséhez” jogunk van? Csak idő kérdése lenne, hogy a ma (még) elítélt fajdeformáló ember-génmanipulációknak teret engedjünk? Épp a HGP (Humán Genom Program) lezárulta veti fel a kérdést, amely kérdéstől megrettenve, egyelőre hallgatunk... Vagy van külön az emberre és külön a nem emberi élővilágra vonatkozó erkölcsi kódexünk? Tudjuk, hogy a csirke-

vagy pulyka-génmódosítás az emberi életminőség és élelembiztosítás miatt elkerülhetetlen. (Horn Péter: a „mesterséges” és általunk ma fogyasztott pulyka egységnyi mellhúsának előállításához 5-ször kevesebb víz szükséges, mint az őshonos bronzpulyka mellehúsának termeléséhez. A javuló európai néptáplálkozása sem ez, sem a csirke-génmanipuláció nélkül nem lett volna lehetséges. Történelmi tanulság, amely a jövőnek szól: a jövő szárazodó – melegedő és feltehetően vízszegény – éghajlati viszonyai között csak a még tovább hozzánk igazított állati és növényi környezettel tarthatjuk életben az emberemlőt?)

Félretesszük a lovat 6000 év szolgálat után? Elkerülhetetlen? Ha tanulmányozzuk a természet történelmét, tudjuk, hogy az elmúlt évmilliókban többször (ötször) kihaltak nemcsak fajok, hanem akár fajtaegyüttesek is (Pálffy József, 2000). Kr. e. 65 millió körül a ma már közismert meteorbecsapódás (vagy éghajlatváltozás) például nemcsak a dinoszauruszokat, hanem a földi életgyüttes nagy részét is kipusztította, s indította hódító útjára az emlősöket. De átláthatóbb időben, az utolsó éghajlatváltozás idején egyes kontinensek élővilágának jelentős része kipusztult, s helyettük tért hódítottak a ma nagy számban ismert fajok (közöttük az ember).

Gondolkodást-borzoló kérdéseket tesznek fel a természetkutatók. Igaz, kevés még a szintetizáló elme, amelyik az űr-, a földtani, légköri, bioszféra-kutatásokat, no és a teremtett digitális világ kutatási eredményeit áttekinteni képes. De az *új szintézis* sürgető igény. És e szintézis készítéséhez a történelem kutatóinak is hozzá kell járulniuk. Változtatni kell a kutatások és a képzés tematikai súlypontjait, új (természetre vonatkozó) alapismeretekre van szükség. De mindenekelőtt új emberszemléletre és új élővilág-szemléletre...

A ló „jövőjéről” és a ló „történelméről” gondolkodni alkalom az egész élővilág – benne az ember – történelméről elgondolkodni. Elgondolkodni és újragondolni azt.

GLATZ FERENC

Magyar nyelvű irodalom

Glatz Ferenc: Ember, természet és az új történetiszemlélet. História, 1987/2. Uez. in: Történetírás korszakváltásban. Bp., 1990. 331–344. old. — *Stephen W. H. Hawking*: Az idő rövid története. Bp., 1989. 189 old. — *R. Várkonyi Ágnes-Kósa László*: A legfiatalabb tudomány. In: Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Bp., 1993. 7–24. old. — *Venetianer Pál*: A DNS szép új világa. Bp., 1998. — *Czelnai Rudolf*: A Világóceán. Bp., 1999. 182 old. — *Vida Gábor et. al.*: Az élet mint globális folyamat. In: Humánökológia. (Szerk.: Nánász Irén.) Bp., 1999. 514 old. — *Csányi Vilmos*: Bukfenc és Jeromos. Hogyan gondolkodnak a kutyák? Bp., 2000. 265 old. — *Pálffy József*: Kihaltak és túlélők. Bp., 2000. 222 old. — *Ferencz Antal*: A bioetika alapjai. Bp., 2001. 312 old. — *Mészáros Ernő*: A Föld rövid története. Bp. 2001. 167 old. — *Rácz Lajos*: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001. 303 old. — *Borhidi Attila*: Gaia zöld ruhája. Bp., 2002. 331 old. — *Papp Sándor*: Fagyöngy civilizáció. Veszprém, 2002. — *Láng István-Csete László*: A fenntartható agrárium. Bp., 2004. — *Horn Péter*: Az állattenyésztés alkalmazkodása a klímaváltozáshoz. 2004. kézirat — *J. E. Lovelock*: Gaia. Bp., én., 207 old.